

BURSA YERLİ AĞIZLARINDA Ç>Ş DEĞİŞİMİNE DAİR BAZI GÖZLEMLER*

*Mustafa ULUOCAK***

*Şükrü BAŞTÜRK****

*Süleyman EROĞLU*****

*Hatice ŞAHİN******

ÖZET

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmalar arttıkça söz konusu ağız özelliklerinden yola çıkarak Oğuz Türkçesinin bazı özelliklerini ve ilgili bölgelerin etnik yapısını belirleme konusunda aydınlatıcı noktalarla karşılaşılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarının birçoğunda ç>ş değişimine rastlanmaktadır. Aynı ses değişikliği Bursa yerli ağızlarında da gözlemlenmektedir. Ancak Bursa Büyükşehir ilçesine bağlı Bayındır köyünde bu ses değişikliğiyle ilgili daha farklı örnekler tespit edilmiştir. Bu yazıda Bursa yerli ağızlarında ve Bayındır köyünde gözlemlenen ç>ş değişiklikleri örneklendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Bursa Ağızları, ç>ş değişimi, Kıpçakça Özellikler.

SOME OBSERVATIONS IN RESPECT OF Ç/Ş CHANGE IN BURSA LOCAL DIALECTS

ABSTRACT

As studies on Türkiye Turkish dialects increase in number, it becomes likely to come across some

* Uludağ Üniversitesi F 2006/26 No'lu "Bursa Yerli Ağızlarının Derlenip İncelenmesi" adlı proje kapsamındaki çalışmalardan üretilmiştir.

** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, muluocak@uludag.edu.tr

*** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, basturk@uludag.edu.tr

**** Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, seroglu@uludag.edu.tr

***** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hatices@uludag.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

illustrative points with respect to the matter of determining some features of Oguz Turkish and the ethnical structures of the regions under discussion by moving from the dialect features in question. ç>ş change is observed in many of the Türkiye Turkish dialects. The same sound change is present in Bursa local dialects as well. However, more different examples of this kind of sound change were identified in Bayındır village of Büyükorhan, Bursa. In this article, ç>ş changes observed in Bursa local dialects and Bayındır village will be exemplified.

Key Words: Turkey Turkish Dialects, Bursa Dialects, ç>ş sound change, Features of Kiptchak.

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmalarla kimi zaman ağızların birçoğunda gözlemlenen ses değişiklikleri, kimi zaman da sadece belli bir bölgeye ya da bir köye ait ses özellikleri ya da değişiklikleri ortaya çıkmaktadır. Bazı yerleşim birimlerinde bölgenin taşıdığı genel dil özelliklerinden farklı bazı kullanımlar kendini gösterebilmektedir. Bu yüzden derleme yapılacak alanın tespiti önemli bir konum arz etmektedir¹.

Türkiye Türkçesi ağızlarının birçoğunda ç>ş değişimine rastlanmaktadır². Muğla, Uşak ve Kütahya, Edirne, Kars, Adana, Kırşehir, Malatya, Ordu, Sivas, Trabzon ağızlarında var olan bu değişiklik Bursa ağızlarında da gözlemlenmektedir.

Bursa yerli ağızları incelenirken dağ ve ova köyleri biçiminde bir ayrıma tabi tutulmuştur. Bunun nedeni, dağ köylerinde göçmen unsurların bulunmayışı, ova köylerinde ise göçmen ve yerli unsurların çok yakın hatta iç içe yaşamakta oluşlarıdır.

¹ Ali Akar, "Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume I/2, Fall 2006, s. 46.

² Gürer Gülsevin, *Uşak İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 62; Tuncer Gülensoy, *Kütahya Yöresi ve Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 64; Emin Eren, *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 38; Ali Akar, *Muğla Ağızları*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006, s. 37; Necati Demir, *Ordu İli Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 87; Emin Kalay, *Edirne İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 45; Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 68.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bursa yerli ağızlarıyla ilgili olarak derlenen metinlerde ç>ş değişikliği gözlemlenmektedir ancak bu değişiklik derleme yapılan köylerin tamamında mevcut değildir. Bir başka deyişle ç>ş değişikliği Bursa ağızları için karakteristik değildir. ç>ş değişikliğinin yaşandığı köyler, dağ ve ova bölgesinde kurulmuş olan köylerdir. Dağ köylerinden tespit edilen *güşlüklen* (Keles-Gelemiş) *aşlıkla* (Harmancık-Akpınar), *ilaşlâ* (Harmancık-Yeşilyurt), *üş* (Büyükorhan-Balaban), *sütlaş* (Keles-Belenören), *genşlê* (Keles-Belenören), *geşlê* (Keles-Belenören) örnekleri gibi ova köylerinden tespit edilen *üş* (Karacabey-Kıranlar, İznik-Hocaköy), *geşlê* (İznik-Tacir), *işki* (Karacabey-Kulakpınar) örnekleri de bulunmaktadır.

Bursa ağızlarında ç>ş değişiminin hiç görülmediği yerleşim birimleri bulunmaktadır. Bu ses değişikliğinin görüldüğü köylerde ise *hortçuk*, *içki*, *içenden* gibi ç sesinin aynı konumda korunduğu örnekler de bulunmaktadır.

Bursa'nın Karacabey ilçesinde yerleştirilmiş iki Nogay köyü bulunmaktadır. Bu köylerde Nogay Türkçesi genel hatlarıyla bugün de özelliklerini devam ettirmektedir³. Bursa'nın ova köylerinde, özellikle Karacabey ilçesinin köylerinde görülen ç>ş değişikliklerinin kaynağında başlangıçta bu yörede bulunan Nogay köylerinin etkisinin olduğu düşünülmüştür. Ancak aynı değişikliğin dağ ve diğer ova köylerinde aynı oranda tespit edilmiş olması bu düşünceyi ortadan kaldırmıştır.

Bursa ağızlarında da diğer ağızlarda da sıklıkla gözlemlenen bu ses değişikliği, bazı araştırmacılar tarafından Kıpçakça bir unsur olarak değerlendirilmiştir⁴.

Gülsevin, Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen bu ses değişikliğini Kıpçakça bir unsur olarak değerlendirme konusunda temkinli olunması gerektiğini vurgular⁵. Gülsevin'in tespitine göre konu edilen ve Kıpçakça bir özellik olarak gösterilen ç>ş değişimiyle ilgili örnekler, ç sesinin kapalı hece sonunda bulunduğu durumda

³ Hatice Şahin, Şükrü Baştürk, Mustafa Uluocak, Süleyman Eroğlu, "Bursa ve Çevresindeki Tatar Türkleri ve Dilleri Üzerine Gözlemler", **Uluslararası Tatar Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni**, 12-14 Ekim 2009, Eskişehir.

⁴ Necati Demir, "Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, Türk Dil Kurumu, Ankara 2007, s. 422; Emin Eren, **Zonguldak-Bartın-Karabük İleri Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 96.

⁵ Gürer Gülsevin, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 2 (Ç>Ş Değişmesi)", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/3 Spring 2008, s. 384.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ortaya çıkan *gençler>genşler*, *geçdim>geşdim*, *saşlarını*, *yamaştan*, *uştum*, *göşmenlik* gibi örneklerdir.

"O halde, Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ç>ş olayına temkinli yaklaşmak gerekir. Çalışılan bölgede sadece kapalı hece konumunda iken görülüyorsa, Kıpçakça ile bağlantı kurulmasına hiç gerek yoktur. Eğer (birkaç bölgede olduğu gibi) iki ünlü arasında ve kelime başında da (nadiren bile olsa) ç>ş değişmesi görülüyorsa, Kıpçakça unsur olabileceği akla getirilebilir⁶."

Yukarıda da belirtildiği gibi Bursa'da derleme yapılan köylerin bazılarında kapalı hece sonunda bulunan ç sesinde değişiklik olduğu gözlemlenmektedir. Büyükorhan ilçesinin Bayındır köyünde de bu koşullarda gerçekleşen ç>ş değişikliği diğer köylere göre daha çok örnekte tespit edilmiştir.

āşdan (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

āşla (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

gēnşlē (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

gōş (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

işşelēdi (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

kaş (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

neşberlik (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

uşlāna (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

üş (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

Bunun yanında Bayındır köyünde diğer ağızlarda ve Bursa'nın diğer köylerinde gözlemlenen ç>ş değişikliğinden farklı olarak kelime başında ve iki ünlü arasında ç>ş değişimi de gözlemlenmektedir.

işersin (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

işilcēse (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

keşi (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Doğan 59)

şāriyolā (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

şukura (Büyükorhan-Bayındır-Mehmet Hapuz 79)

Ancak, kelime başında, iki ünlü arasında ve kapalı hece sonunda görülen ç>ş değişimi bu köyde de düzenli değildir. Bayındır

⁶ Güreer Gülsevin, *agm*, s. 384.

köyünde *keçi*, *çukura*, *içini*, *çēşme*, *āç*, *çay* gibi örnekler de bulunmaktadır. Aynı konuşmacı *keçi* ve *keşi*, *aaç* ve *āş*, *çukur* ve *şukur* biçimlerini örneklendirebilmektedir.

Kelime başında ve iki ünlü arasında bulunan ç sesindeki değişikliğin başka Türkiye Türkçesi ağızlarında da görüldüğü bilinmektedir. Gülsevin, bu koşullarda gerçekleşen ç>ş değişikliğinin Türkiye sınırları dışındaki Oğuz ağızlarında da tespit edildiğini belirtmiştir⁷. Malatya ağızlarında da ses değişimiyle ilgili bir örnek şorba<çorba<Far. Şorba şeklinde gösterilmiştir⁸. Malatya ağızındaki örnek, araştırmacı tarafından Farsçadaki şeklini korumaya çalışıyor biçiminde açıklanmış tek örnektir. Bayındır köyündeki örnekler ise alıntı değil Türk dili kaynaklı kelimelerdir.

Bayındır köyünde g sesi çoğunlukla Batı grubu ağızlarının karakteristiğine uygun olarak sızıcılaşmış ve erimştir. *çārēmēyoduğ*: *çağırāmıyorduk*, *dūn:düğün*, *olan:oğlan*, *ağāş:ağaç*, *doan:doğan*, *çōalmış:çoğalmış*, *sāleb:sağlayıp*.

Ancak, *davırlılā:dağırlırlar*, *ōküzlen düvennen:öküzle döğenle*, *sovuklara:soğuklara*, *avırleşirdi:ağırlaşırdı* örneklerinde olduğu gibi g>v değişiminin gerçekleştiği durumlar da söz konusudur.

L. Karahan'ın Batı grubu ağızları içinde var olan ve eski bir Kıpçak yerleşmesinin ağızlardaki kalıntıları olarak nitelendirdiği ñ>y, g>v, s>h, y>c, ş>s değişimlerinden Bayındır köyünde düzenli olmamakla beraber ç>ş ve az da olsa g>v değişimi dışında değişiklik gözlemlenmemektedir.

Bursa sınırları içinde Bayındır köyüne ancak 1310 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname'de Bayındır Köyü Adronos Kazası (Orhaneli) açıklamasıyla ve diğer köy isimleriyle beraber sayfa 341'de rastlanmaktadır⁹. 15.¹⁰ ve 16. yüzyılda¹¹ Bursa bölgesinde kurulmuş

⁷ Gürer Gülsevin, *agm*, s. 383.

⁸ Cemil Gülseren, *Malatya İli Ağızları, (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 80.

⁹ Hüdavendigâr Vilayeti Sahnâmesi, Def'a: 19, 1310 Sene-i Hicriyesine Mahsustur (Miladi 1893), Matbaa-i Vilâyette Tab' olunmuştur.

¹⁰ 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu defterinde (937-1530) Bayındır isimli köyler; Beybazârı, Göynük ve Sifrihisar'da gösterilmektedir. Hüdavendigâr sınırları içinde kalan bir Bayındır köyüne rastlanmamaktadır. **Defter-i Hâkâni Dizisi, 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri 937-1530**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 27, Ankara 1995, s. 92.

¹¹ Cevdet Turkey, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman Kaynak Eserler Serisi:1 İstanbul 1979.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bir Bayındır köyü ve bölgeye yerleşmiş bir Bayındır topluluğu bulunmamaktadır.

Bursa yer isimleriyle ilgili yapılmış bir çalışmada Bayındır köyüyle ilgili "Büyükorhan ilçesine bağlı bir köy. İlçenin güneybatısında Büyükorhan'a 17 km uzaklıktadır. Bayındır adının Oğuzların bir boyu olan Türkmenlerden geldiğini sanıyorum. 1895 ve 1908 yıllığına göre 19 hane bulunan köyde 1927 yılında 119, 1990 yılında 284, 1997 yılında 208 kişi yaşamaktaydı. Yerli köyüdür. Köyde antik dönemden kalma mezar ve kalıntılar vardır¹²." açıklaması yapılmıştır.

Kendilerini Yörük olarak tanıtan ve çok eski dönemlerde iki kardeş tarafından köylerinin kurulduğunu belirten Bayındır halkının kullandığı dil, yukarıda belirtilen ses değişiklikleriyle diğer Bursa köylerinden farklı bir durum arz etmektedir.

Bu yazıda, öncelikle Bursa yerli ağızlarında diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında var olan kapalı hece sonundaki ç>ş değişiminin bulunduğu köyler belirtilmiş, ardından kapalı hece konumundaki ç sesine oranla daha az gözlemlenen kelime başı ve iki ünlü arasındaki ç>ş değişiminin gözlemlendiği tek bir köy olan Bayındır köyünün malzemesi verilmiştir. Kıpçakça bir unsur olarak değerlendirilen ç>ş değişikliğini değerlendirebilmek amacıyla Bursa yerli köylerinde g>v ses değişikliği de taranmıştır. Buna göre, Bursa'da kapalı hece konumunda ç>ş değişikliğinin gözlemlendiği 10, kelime başı ve iki ünlü arasında ç>ş değişikliğinin yaşandığı 1 köy, buna karşılık g>v değişikliğinin yaşandığı 19 köy, her iki ses değişikliğinin de aynı anda bulunduğu 6 köy tespit edilmiştir.

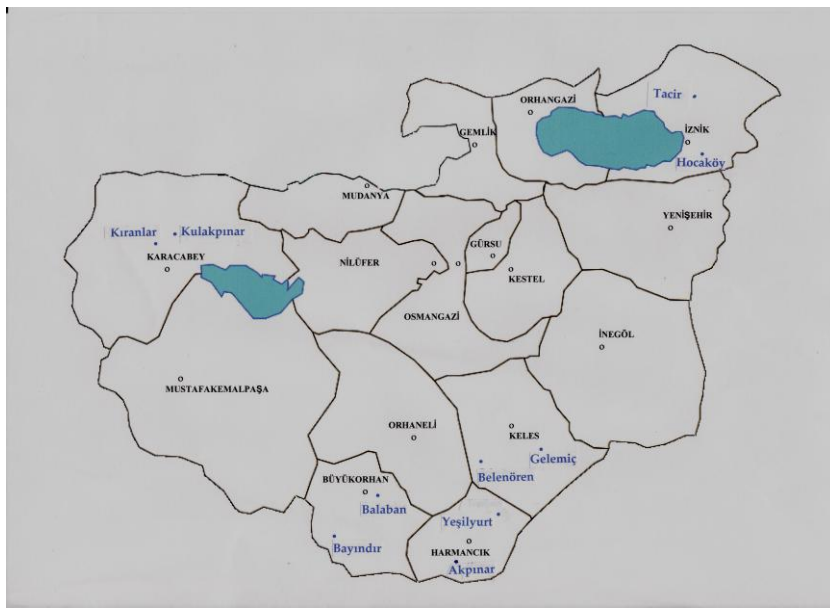
Bursa'da derleme yapılan diğer yerleşim birimlerinden farklı olarak Kıpçakçayla ilgiliymiş gibi görünen ç>ş ve az da olsa g>v ses değişikliğinin bulunduğu Bayındır köyünden derlenen dil malzemesi; ses bilgisi, yapı bilgisi ve söz varlığı açısından Kıpçakçayla ilgili başkaca bir benzerlik göstermemektedir. Buna rağmen, Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ve Bursa ağızlarında da tespit edilen ayrı ayrı haritalarda gösterilen bu iki ses değişikliği ve dağılımları, hem Bursa bölgesinin ses özelliklerinin ortaya çıkarılabilmesi hem de bu sahada ve bu konuda devam eden çalışmalara kaynaklık edebilmesi amacıyla gösterilmeye çalışılmıştır.

ç>ş değişiminin görüldüğü köyler:

¹² Raif Kaplanoğlu, **Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları)**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 2001, s. 42.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

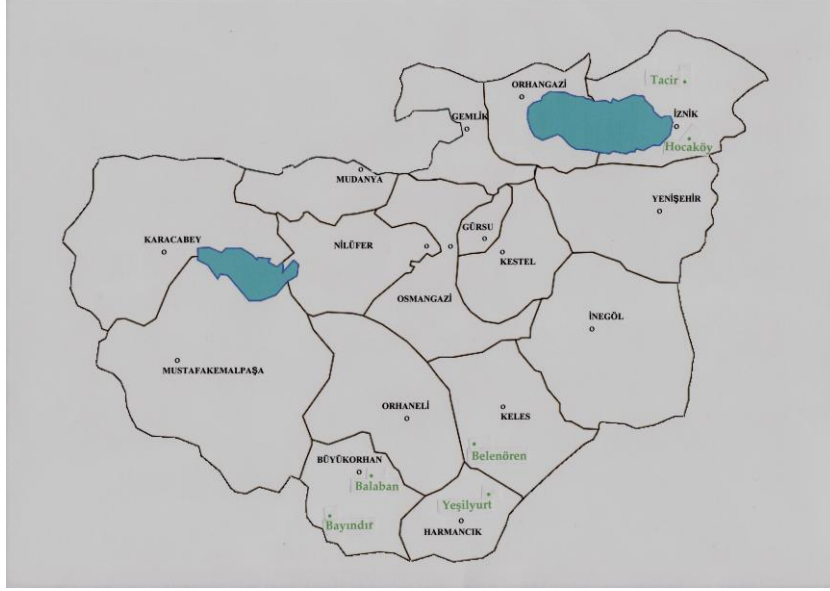
g>v değişiminin görüldüğü köyler:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ç>ş ve g>v değişiminin ortak görüldüğü köyler:

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali, "Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume I/2, Fall 2006, s. 37-53.
- AKAR, Ali, **Muğla Ağızları**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006.
- Defter-i Hākānī Dizisi, 166 Numaralı Muhasebe-i Vilāyet-i Anadolu Defteri 937-1530**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 27, Ankara 1995.
- DEMİR, Necati, "Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, Türk Dil Kurumu, Ankara 2007, s. 417-424.
- DEMİR, Necati, **Ordu İli Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- EREN, Emin, **Zonguldak-Bartın-Karabük İleri Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Kütahya Yöresi ve Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- GÜLSEREN, Cemil, **Malatya İli Ağızları, (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- GÜLSEVİN, Gürer, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 2 (Ç>Ş Değişmesi)", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/3 Spring 2008, s. 383-384.
- GÜLSEVİN, Gürer, **Uşak İli Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- GÜNŞEN, Ahmet, **Kırşehir ve Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- ŞAHİN, Hatice, BAŞTÜRK Şükrü, ULUOCAK Mustafa, EROĞLU Süleyman, "Bursa ve Çevresindeki Tatar Türkleri ve Dilleri Üzerine Gözlemler", **Uluslararası Tatar Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni**, 12-14 Ekim 2009, Eskişehir.
- KALAY, Emin, **Edirne İli Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- KAPLANOĞLU, Raif, **Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları)**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 2001.
- TURKAY, Cevdet, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, Tercüman Kaynak Eserler Serisi:1, İstanbul 1979.